

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНИЙ ІДЕАЛ ГРОМАДЯНИНА В ПОГЛЯДАХ
ВІТЧИЗНЯНИХ ГРОМАДСЬКИХ ДІЯЧІВ І ПЕДАГОГІВ (1881–1894 РР.)

У статті систематизовано погляди представників вітчизняного громадсько-педагогічного руху на ідеал громадянина, що відобразили як “мирні”, так і “революційні” настрої й, відповідно, конкретизувалися в образі “громадянина-захисника” або “громадянина-революціонера”.

Ключові слова: громадянське виховання, представники вітчизняного громадсько-педагогічного руху, ідеал громадянина.

Формування громадянина-патріота як людини з високим рівнем моральної, правової та політичної культури, здатної сумлінно виконувати свій громадянський обов'язок, є визначальним фактором успішного подальшого розвитку української державності та забезпечується цілеспрямованою педагогічною діяльністю – громадянським вихованням.

Важливість громадянського виховання підростаючого покоління відзначено в Законі “Про освіту” (1991 р.), а також у концепціях національного виховання (1995 р.), виховання дітей та молоді в національній системі освіти (1996 р.), громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності (2000 р.), громадянської освіти в школах України (2001 р.).

Вказана проблема відповідно до нових суспільних вимог досліджувалася багатьма сучасними українськими науковцями (І. Жадан, П. Вербицька, Р. Ігнатівська, О. Кошолуп, С. Позняк, Л. Пономаренко, М. Сметанський, О. Сухомлинська, Н. Чернуха та ін.), але її подальше системне вирішення потребує урахування педагогічної спадщини минулого, зокрема накопиченої в межах вітчизняного громадсько-педагогічного руху другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Метою статті є узагальнення ідеалу громадянина у поглядах вітчизняних громадських діячів і педагогів, які були висловлені в період 1881–1894 рр.

Слід зазначити, що в цей час унаслідок збереження у вітчизняному громадсько-педагогічному русі “мирних” і поглиблення “революційних” настроїв ідеал громадянина-патріота набув своєї конкретизації в образі “громадянина-захисника” або “громадянина-революціонера”.

У першому випадку певна частина представників вітчизняного громадсько-педагогічного руху в період 80-х – початку 90-х рр. ХІХ ст. (В. Короленко, П. Житецький, Олена Пчілка та інші), визнаючи освіту й науку знаряддями соціального прогресу, а головне – “легальними” способами поліпшення життя українського народу, пропагувала “мирний” (тобто ненасильницький) шлях суспільних перетворень задля досягнення незалежної української державності. Тому вони виступали за “культурницький” підхід у вихованні освіченого й національно свідомого громадянина, спроможного відстоювати автономні права українського народу на рідну мову, власну історію, культуру в умовах імперського ладу життя і таким чином сприяти переходу до нового – більш справедливого і щасливого для українського народу – майбутнього суспільства.

Уособленням тогочасного “культурництва” й “мирного” ідеалу громадянина стали погляди громадського діяча, письменника й педагога В. Короленка (1853–1921),

який у важкі для українства 80-ті рр. XIX ст. написав, що “ні партій, ні класів, які б вели згуртовану боротьбу за право суспільства й народу, немає”, тому “залишається виступити партизаном, захисником права й гідності людини всюди, де це можна зробити пером”. Обравши для себе таку світоглядну й життєву позицію, В. Короленко виступав проти політизації виховання і зауважував, що до політичних справ людина має долучатися у зрілому стані – спершу стати дорослою і самостійною, сформуватися морально, а потім розібратися в політичній ситуації та доцільності політичної боротьби.

Метою виховання, на думку В. Короленка, є досягнення людиною щастя, але водночас він зауважував, що в тогочасних умовах життя на нього марно сподіватися, коли в суспільстві права одних утверджуються за рахунок безправ'я інших – “людина створена для щастя, як птах для польоту, та щастя не завжди створене для людини” [7].

Провідними рисами громадянина, на думку В. Короленка, були такі, як любов, повага, співчуття до кожної людини. Для того, щоб їх сформувати в дитині, необхідно, за переконанням письменника, пізнати й радість (матеріальна забезпеченість, увага рідних, кохання), і народне горе (подорож із жебраками-сліпцями, зустріч із сліпим дзвонарем), тобто все те, чим письменник, наприклад, наділяє життя Петра Попельського – головного героя свого твору “Сліпий музикант” [7].

У цілому свою ідею соціальної активності людини В. Короленко протиставляє невиправданим ідеям фаталізму, індивідуалізму, песимізму, які на той час набули свого поширення в Європі. Письменник наголошував, що тогочасне життя людини минає між “похмурих берегів”, але треба “налягати на весла”, тому що “все-таки попереду – вогні!” [6, с. 23].

Погляди В. Короленка були співзвучні думкам Олени Пчілки (1849–1930), яка також виступала за політичне визволення України “легальним і мирним” способом. Вона не підтримувала ідей соціалізму й марксизму, тому проповідувала “культурницький” підхід до громадянського виховання підростаючого покоління, а ідеальною формою української державності визнавала буржуазну парламентську республіку [12, с. 11].

Ідеалом громадянина, на думку Олени Пчілки, є образ інтелігента-народника, риси якого (співчуття народу, прагнення до добра, мрія про нове життя, виявлення солідарності жіночій емансипації тощо) вона змалювала в своїх прозових творах (“Товаришки”, 1887 р.; “Соловійовий спів”, 1888 р.; “За правдою”, 1889 р.).

Прибічником “культурництва” у розв’язанні проблеми формування громадянськості підростаючого покоління був учений і педагог П. Житецький. Він не заперечував ідей соціалізму, але, на його думку, втілювати їх у життя необхідно шляхом поступових змін через реформи.

Така світоглядна позиція зумовила своєрідність його поглядів на ідеал громадянина. З одного боку, П. Житецький наголошував, що ідеал минулого життя полягав у святому дотриманні церковно-релігійних, сімейних і громадських порядків [1, с. 399], а з іншого – усвідомлював, що в тогочасних умовах українського життя справді потрібен новий, але реальний ідеал. Тому він вважав заклики до відродження козащини недоречними, а ідеал громадянина як майбутнього будівничого української державності – передчасним [3].

Опинившись у стані пошуку “життєвого” ідеалу, П. Житецький побудував свій взірєць людини на основі релігійних цінностей. У статті “Малоруські вірші морально-описового змісту” він наголосив, що ідеальна людина завжди керується моральністю життя, обирає добро проти зла й замислюється над сенсом свого існування [1, с. 389–390]. На думку П. Житецького, звичка людини “жити на свій страх” викликає в неї почуття “невдоволеності, неповноти щастя” [1, с. 404].

За переконаннями П. Житецького, людина, що порушує закони, невідворотно буде покарана Богом, а та, що живе й працює чесно, після смерті перебуватиме у стані душевного спокою й рівноваги [1, с. 395–397].

Крім того, П. Житецький наголосив на таких важливих громадянських рисах особистості, як почуття обов'язку перед своїм народом, любові до рідної землі, яка притаманна українцям, а також відзначив їхню відкритість почуттів – “широ радіти і широко страждати” [2, с. 41–42].

Водночас під впливом марксистських ідей у вітчизняному громадсько-педагогічному русі визріли революційні устремління (П. Грабовський, М. Коцюбинський, О. Кобилянська, П. Мирний, І. Франко та інші), що зумовило посилення “радикального” підходу в розв'язанні проблеми громадянського виховання дітей і молоді, який виявився у ствердженні ідеалу громадянина-революціонера.

Висуваючи ідеал громадянина-революціонера, вітчизняні громадські діячі, письменники й педагоги вважали за необхідне виховувати підростаюче покоління таким чином, щоб його зусиллями забезпечити в недалекому майбутньому докорінну зміну життя українства. При цьому передбачалося, що передова молодь і революційно налаштована вітчизняна інтелігенція з'єднаються з народом, будуть мужньо боротися за свободу, здобудуть перемогу і прокладуть шлях до “нового” суспільства, в якому метою освіти й виховання стане всебічний розвиток духовних і фізичних сил людини.

У цьому сенсі показовою є творча спадщина українського громадського й політичного діяча, педагога та письменника І. Франка (1856–1916), який розглядав освіту й науку як важливі, доцільні та корисні засоби підготовки підростаючого покоління до життя, але їх недостатньо для того, щоб кардинально поліпшити становище українського народу й забезпечити розбудову національної школи.

Метою виховання особистості, згідно з І. Франком, є формування істинного громадянина – людини-борця, “вічного революціонера”, “каменяра” (будівничого) нового суспільства, здатного самовіддано боротися за утвердження справедливих соціальних відносин “з великою переконливістю в правоті своєї справи, гарячою любов'ю до людей...”. Такій людині, на думку І. Франка, притаманні “внутрішній спокій”, сила і ясність переконань, “чиста совість і боротьба ... проти темноти, фальші і дармоїдства” [13].

Висуваючи ідеал громадянина-революціонера, І. Франко пронизав свою літературну творчість “радикальними” настроями національно-патріотичного характеру. Так, у вірші “Гімн” він закликав співвітчизників бути відданими українській землі (“...нам пора для України жить”, “...для України наша любов”), до соборності (“Під України єднаймося прапор!”), готовності до самопожертвування (“...у завзятій, важкій боротьбі ми поляжем...”) і революційного пориву (“...пора ... волю, і щастя, і честь, рідний краю, здобути тобі”) [14].

Революційні устремління й оптимістичний настрій І. Франка поділяв громадський діяч, письменник і педагог М. Коцюбинський (1864–1913), який також виступав за ідеал громадянина-революціонера. Він був переконаний, що на будь-якому етапі свого розвитку людство, у тому числі й українство, вічно шукає “правди, ідеалу...”, тож, на його думку, в умовах, коли життя “неминуче відстає від ідеалів і сподівань”, Христові заповіді любові, братства й рівноправності “далеко залишають за собою сучасні ... форми життя” і спонукають вірити, що “царство правди – попереду” [8, с. 374].

У свою чергу, П. Грабовський свої революційні настрої висловив у збірці “Пролісок”, а в “Листі до молоді української” (1894 р.), глибоко просякнутому національно-патріотичними мотивами, виступив проти “культурницького” шляху народників (на той час відмовилися від революційної боротьби й не бажали бачити класової

нерівності, а, отже, і боротьби, обстоювали розвиток села за рахунок куркульських господарств). Проте письменник у поліпшенні життя українського народу не бажав повного відокремлення України й ратував за “реальні вимоги” – “крайову незалежність у всіх проявах життя”.

Революційні устремління також виявляв громадський діяч і письменник Панас Мирний, який устами персонажа з повісті “Голодна воля” закликав “бити, давити пакосників, – он що робити”. На думку Панаса Мирного, життя людини в цілому не є простою справою (“життя ... зжити – не поле перейти”), тому справжня боротьба за свою кращу долю потребує рішучих дій – “гуртом свого одбирати”, на чому в художній формі він наполягав у творі “Хіба ревуть воли, як ясла повні?” (1880 р.) [9, с. 138].

Ідеалом громадянина Панас Мирний називав тип інтелігента-різночинця, який змалював у творі “Лихі люди” (1885 р.) на прикладі образу політичного в’язня Петра Телепня – людини, що своє життя присвячує боротьбі за поліпшення долі українського народу й намагається розвинути національну свідомість українського народу [10, с. 8].

За ідеал громадянина-революціонера виступала й О. Кобилянська, яка у своїй драматичній поемі “Кассандра” вказала на необхідність боротьби за щасливе життя народу проти своїх гнобителів (“... люд проти люду – от мій поєдинок!”). У контексті уявлень про зразок людини-жінки письменниця проголосила такі громадянські риси, як духовний гарт, людська гордість і гідність, демократизм, революційність, відданість народу (твори “Людина”, “Царівна”, “Природа”), і відзначила, що людина має бути вільною (“Привід”, 1883 р.), а для цього їй треба усвідомити красу, музику, любов, які вона може відчутти тільки поряд з народом (“Людина з народу”, 1886 р.).

Виступаючи за ідеал громадянина-революціонера, О. Кобилянська у своїй творчості змалювала образи жінок, які наперекір усьому ворожому оточенню з відвагою боронять своє “я” – відстоюють свою індивідуальність.

Так, наприклад, образ Олени (героїня з твору “Людина”), свідчить, що письменниця вбачала призначення жінки не тільки у вихованні дітей і веденні домашнього господарства (поранні біля пічки), а й у життєвій самореалізації. Тому в уста своєї героїні Наталки з твору “Царівна” О. Кобилянська вклала жіночі мрії – “мати таку свободу, щоб бути собі цілею!”, “стати або для одного чимсь величним на всі часи, або віддатися праці для всіх”, тому що “свободний чоловік з розумом – це ... ідеал” [5].

Водночас О. Кобилянська у своїх думках вагалася щодо остаточного призначення жінки в суспільстві – всіляко прагнути реалізувати себе та здобути повагу й увагу громадськості або займатися сім’єю, про що свідчать твори “Доля чи воля?” (1883 р.), “Людина” (1888 р.), “Царівна” (1889 р.).

На відміну від О. Кобилянської, лідер жіночого руху Галичини Н. Кобринська не переймалася сумнівами щодо призначення жінки в суспільстві. Виступаючи за соціальну рівність жінок, вона наголошувала на їхній цілковитій спроможності виявити національні й патріотичні почуття, тому що в них тепер “заграла козака кров”, і вони забажали “свободи, волі ...” (тобто виступала за участь жінки в революційній боротьбі) [11, с. 327].

Крім того, Н. Кобринська “обов’язок всякої інтелігентної людини” вбачала в тому, щоб “підняти себе, свої народні і громадські права ...”, а також відзначала виняткову роль відважних і здатних на самопожертвування представників інтелігенції – активних учасників тогочасного суспільного життя (“історії мучеників”), які першими “сказали про нові потреби” громадськості [4, с. 300].

Висновки. Таким чином, у 1881–1894 рр. вітчизняні громадські діячі, письменники й педагоги у своїх поглядах і через зображення в художніх творах різних соціа-

льних героїв відкрито й опосередковано продовжували стверджувати кращі людські риси та якості ідеалу громадянина – людини всебічно розвиненої, соціально активної, працелюбної, рішучої, відданої українській справі та своєму народу, готової до самопожертвування заради щасливого майбутнього української держави.

Суттєвим для цього часу стало те, що ідеал “освіченого громадянина” поєднав ідеї гуманізму, демократизму й загальнолюдських цінностей добра, краси, щастя та відобразив як тогочасні (поліпшення життя народу), так і перспективні потреби українства (створення незалежної української державності).

Список використаної літератури

1. Житецкий П. Малорусские вирши нравоописательного содержания (начало) / П. Житецкий // Киевская старина. – 1892. – № 3. – С. 388–408.
2. Житецкий П. О языке и поэтическом стиле народных малорусских дум / П. Житецкий // Киевская старина. – 1892. – № 1. – С. 23–60.
3. Житецкий П. Г. Мысли о народных малорусских думах / П. Г. Житецкий. – Киев, 1893. – С. 24.
4. Кобринська Н. І. Про первісну ціль товариства руських жінок в Станиславі, зав’язаного 1884 р. / Н. І. Кобринська // Вибрані твори. – Київ : Дніпро, 1980. – С. 297–301.
5. Кобринська Н. І. Символізм в народній пісні / Н. І. Кобринська // Вибрані твори. – Київ : Дніпро, 1980. – С. 369–372.
6. Короленко В. Г. Повести и рассказы / В. Г. Короленко. – Москва : Художественная литература, 1966. – 171 с.
7. Короленко В. Г. Полное собрание сочинений: Посмертное издание : в 5 т. / В. Г. Короленко. – Полтава, 1929. – Т. 5. – С. 202.
8. Коцюбинський М. М. Статті з газети “Волянь” / М. М. Коцюбинський // Твори : в 2 т. – Київ : Наукова думка, 1988. – Т. 2. – 496 с.
9. Мирний Панас Твори : в 5 т. / Панас Мирний. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1955. – Т. 3. – С. 321.
10. Образки з життя. Твори Панаса Мирного : в 2 кн. / упоряд. О. Г. Мукомели. – Київ : Грамота, 2003. – Кн. 1. – 496 с.
11. Промова Наталії Кобринської на науковій академії в ювілей відродження русько-української літератури // Вибрані твори. – Київ : Дніпро, 1980. – С. 325–328.
12. Пчілка Олена Твори / Олена Пчілка. – Київ : Дніпро, 1971. – 463 с.
13. Федькович Ю. Промова Ю. Федькович на повітовій вчительській конференції 30 березня 1871 р. / Ю. Федькович // Статті та матеріали. – Чернівці, 1959. – С. 241.
14. Франко І. Гімн / І. Франко // Українське слово : в 4 кн. – Київ : Аконт, 2003. – Кн. 1. – С. 6.

Стаття надійшла до редакції 29.08.2014.

Ткачев С. И. Национально-патриотический идеал гражданина во взглядах отечественных общественных деятелей и педагогов (1881–1884 гг.)

В статье систематизированы взгляды представителей отечественного общественно-педагогического движения на идеал гражданина, которые отображали как “мирные”, так и “революционные” настроения и, соответственно, конкретизировались в образе “гражданина-защитника” или “гражданина-революционера”.

Ключевые слова: *гражданское воспитание, представители отечественного общественно-педагогического движения, идеал гражданина.*

Tkachov S. National-Patriotic Ideal of Citizen is in the Looks of Domestic Publicmen and Teachers (1881–1894)

The forming of citizen-patriot as a man with the high level of moral, legal and political culture, capable conscientiously to execute the civil debt is the determinative of successful subsequent development of the Ukrainian state system and provided purposeful pedagogical activity – civil education.

It should be noted that in the indicated time the Ukrainian pedagogical idea developed in the period of strengthening of reactionary actions from the side of the Russian government. Hereupon in the looks of domestic publicmen and teachers there is an ideal of “well-educated citizen” which was designed during 60-70-th of XIX century, at a maintainance it leading common to all mankind and publicly useful featuries was developed to appearance nationally conscious citizen-patriot – man nationally conscious, able to defend interests of Ukrainian people, to care of maintainance of folk traditions, national culture, history and the mother language.

As a result of maintainance in domestic to public-pedagogical movement of “peaceful” and the ideal of citizen-patriot purchased deepening of “revolutionary” moods the specification in appearance a “citizen-defender” or “citizen-revolutionary”.

The substantial for this time was become by that the ideal of “well-educated citizen” connected the ideas of humanism, democracy and common to all mankind values of good, beauty and happiness, and represented the both of that time and perspective, necessities of Ukrainian people.

Key words: *civil education, representatives domestic public-pedagogical to motion, ideal of citizen.*